

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИКОНОМИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ**

РЕЦЕНЗИЯ

От: проф. д.ик.н. инж. Б.Хаджиев

ИИИ при БАН;

Област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, ПН: 3.8.
«Икономика», научни специалности: 05.02.18, „Икономика и управление“; 05.02.10
„Световно стопанство и международни икономически отношения“ и по компетенции
„Маркетинг“ и „Приложна психология“,

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“ по докторска програма „Икономика и управление“

Автор на дисертационния труд: Светлана Григорова Дянкова

Тема на дисертационния труд: **Финансово-икономическа оценка на публичните инвестиции върху резултатите на предприятията (по примера на Фонд „Условия на труд“)**

Основание за представяне на рецензията: Заповед на Директора на ИИИ при БАН и решение на НЖ.

1. Актуалност на разработвания в дисертационния труд проблем в научно и научно-приложно отношение

Актуалността на темата е обсъдена и положително оценена в секция Икономика на фирмата, както и по време на вътрешната защита в ИИИ при БАН.

При предварителното обсъждане бях направил препоръка темата да се прецизира, тъй-като в нея прозира определена необвързаност на предмета с обекта. Очевидно процедурата не позволява такава корекция в заглавието, макар и тя да не засяга по същество проекта на дисертационен труд, но от друга страна кандидатката се е съобразила с направените други бележки за конкретизиране на актуалността и прецизиране на целта, предмета и на съдържанието на докторския труд.

Считам, че актуалността на темата може да се конкретизира и чрез следните основни аргументи:

- Теорията засягаща политиките и инструментите за осигуряване на безопасни и здравословни условия на труд става все по-модерна теория с висока практическа значимост. Тази теория дава знания за това как ефективно да се управляват промените засягащи условията на труд на всяко едно ниво в днешния свят на политически, икономически и социални трансформации.
- Ядрото на обществото в света е било и в необозримо бъдеще ще бъде бизнесът свързан с осигуряване на безопасни и здравословни условия на труд.
- Съвременните сложни процеси на интернационализация, глобализация и дигитализация, които непрекъснато променят обществото и природата налагат да се прилагат финансово-икономически оценки и контрол особено на публичните инвестиции за подобряване условията на труд в предприятията.
- На проблемите за подобряване условията на труд са посветени множество публикации. Въпреки това сериозен проблем си остава проучването на влиянието на

инвестициите за безопасни и здравословни условия на труд върху резултатите на предприятията. Това рефлектира първо върху необходимостта от обективна финансово икономическа оценка на инвестициите засягащи проблема. Този проблем е невъзможно да се реши без адекватни методики за финансово икономическа оценка на въздействието на инвестициите за подобряване условията на труда върху дейността на предприятията. Именно този факт придава висока тежест за актуалността на темата.

- Не на последно място актуалността на темата се подсилва и от поставените цели и задачи в Програма 2030 на ООН за устойчивото развитие /насочена към трансформации за постигане на свят, свободен от бедност, глад, болести, страх, насилие и невежество. Тази трансформация се базира на три основни елемента за балансирано и хармоничното взаимодействие между икономически просперитет, социална справедливост и съхранена околна среда/. ЕС не закъсня да се включи за изпълнение на тези цели и задачи и през 2017 г. се подписа европейския консенсус за развитие „Нашият свят, нашето достойнство, нашето бъдеще“¹. Изградиха се и стратегическите елементи на европейския зелен пакт. Страната ни също не закъсня и създаде националната програма за развитие „България 2020“, като основен стратегически документ, а с решение № 33 на МС от 20.01.2020 се одобри „Националната програма за развитие „България 2030“². Както е известно, документът определя три стратегически цели (ускорено икономическо развитие; демографски подем; намаляване на неравенствата), като изпълнението им е групирено в пет области на развитие с 13 национални приоритета. Посочените целеви стойности на различните индикатори в програмата за 2030г. са по-ниски от средните за ЕС. Но дори тези стойности не биха могли да се постигнат без конкретни методики и механизми за оценка на инвестициите и развитието на предприятията. Затова подобни теми като тази на разглеждания труд стават все по-актуални.

2. Степен на познаване на състоянието на проблема и на литературния материал.

Считам, че от образователна гледна точка докторантката в достатъчна степен с малки изключения се е запознала задълбочено с теоретико-методологичните аспекти засягащи темата и съдържанието на докторския труд. Това се вижда от съдържанието в първа глава, както и от използваната литература.

Списъкът с използваната литература обхваща общо **119** източници, от които на кирилица - **102**, на латиница – **11** и електронни източници - **6**. Тези литературни източници са достатъчно разнообразни и полезни за осъществяване на научното изследване по темата на дисертационния труд. Може да се направи изводът, че докторантката в достатъчна степен познава българската литературата в областта на изследвания проблем, но би могла в бъдеще да се фокусира и върху по-голям брой чуждестранни източници.

3. Съответствие на избраната методика на изследване с поставената цел и задачи на дисертационния труд

Много добро впечатление прави, че докторантката се е съобразила с направените бележки по време на вътрешната защита с оглед да прецизира целта и задачите така, че да хармонизират със съдържанието на труда. Изследователската цел е конкретна: „Да се установи ефекта на публичните инвестиции на ФУТ върху броя на злополуките и да се разработи методика за финансово-икономическа оценка на въздействието на тези инвестиции върху предприятията“.

За постигане на формулираната цел са поставени за изпълнение следните задачи:

- Да се проучат и систематизират основните политики и нормативи за безопасни и здравословни условия на труд в Европейския съюз и в България.

¹ <http://europe.bg/bg/articles/news/2017/06/30/noviyat-evropeyski-konsensus-za-razvitiie-nashiyatsvyat-nasheto-dostoynstvo>.

² <https://www.minfin.bg/bg/1394>.

- Да се разгледа дейността на Фонд „Условия на труд“ за периода 2008-2018 г., в частта инвестиции в български предприятия.

- Да се изготви обща оценка и финансово-икономически анализ на инвестициите на ФУТ.

- Да се изчисли ефективността на инвестициите на ФУТ, като се анализират случилите се трудови злополуки и загубите от тях преди и след направените от Фонда инвестиции.

- Да се разработи и апробира методика за финансово и икономическо анализиране и оценяване на инвестициите на Фонд „Условия на труд“ върху резултатите на предприятията.

Похвално е, че докторантката се е съобразила с препоръката от вътрешната рецензия и е успяла да прецизирала задачите в т.ч да ги намали на пет. Може с достатъчна точност да се отбележи, че така посочените задачи в голяма степен кореспондират с темите от съдържанието. Първите 4 задачи засягат основно съдържанието в първа глава. Изпълнението на четвъртата задача е залегнало във втора и трета глава.

Справедливо е да се отбележи, че относно обектът, предметът на изследване и хипотезата, докторантката се е съобразила с препоръките от вътрешната рецензия. Те са коректно формулирани и кореспондират с темата на дисертационния труд.

Като отчита многоаспектността и сложността на темата кандидатката е направила следните ограничения:

- „В рамките на българските предприятия е възможно да се инвестират средства за подобряване условията на труд с разнороден източник – оперативни програми, частни фондове, собствени средства и др. Настоящият труд се фокусира само върху средствата, отпуснати от Фонд „Условия на труд“ (ФУТ);
- Второто ограничително условие е свързано с времевия период. Той обхваща периода от 2008 г. до 2018 г. Като цяло ФУТ има дейност от 1997 г., когато е създаден по силата на Закона за здравословни и безопасни условия на труд;
- Изследвани са резултати свързани с намаляване на трудовите злополуки, намаляване на загубените трудови дни и намаляване на изплатените обезщетения за временна неработоспособност;
- Използвана е само теория и методика за финансово-икономическа оценка засягаща публичните инвестиции за здравословни и безопасни условия на труд”.

Именно горепосочените ограничения в не малка степен компенсират някои пропуски в работата, като това, че е пренебрегната теорията за социално икономическата ефективност и за финансово-икономическа оценка и анализ на стопанската дейност засягащи предметът на изследването .

Все пак, независимо от препоръките от вътрешната рецензия докторантката не е посочила в увода методиката която използва за изследването си. Посочила е само някои методи на изследване. Но, според мен това не намалява значимостта на докторския труд, тъй като във втора и трета глава кандидатката посочва своето виждане за „методика за финансово и икономическо анализиране и оценяване на инвестициите на Фонд „Условия на труд“ върху резултатите на предприятията”. Тази методика в не малка степен кореспондира с поставената цел и задачи.

4. Характеристика и оценка на материала.

Дисертационният труд е разработен под научното ръководство на доц. д-р Венета Христова Матеева. Изследването засяга въздействието на публичните инвестиции върху резултатите на предприятията по примера на Фонд „Условия на труд“, като

кандидатката за ОНС „доктор” е декларирала и е поела отговорността, че е спазила правилата на научната етика.

Представеният дисертационния труд съдържа 219 стандартни страници и е структуриран в увод, изложение в три глави, заключение, използвана литература и приложения. Всъщност това е стандартна и широко разпространена структура за докторска дисертация.

Задълбоченият преглед на работата разкрива, че в голяма степен литературният материал е анализиран и интерпретиран в съответствие с изследователския проблем. Така също необходимо е да се отбележи, че докторският труд се откроява с добра езикова редакция. Много от въпросите в дисертационния труд свързани с финансово - икономическата оценка на въздействието на публичните инвестиции върху дейността на предприятията и възможностите за нейното прилагане са дискуссионни. Въпреки това добро впечатление правят усилията, които докторантката е положила за разкриване на някои насоки за постигане целта на изследването.

Според мен не е толкова важно, че авторката не е разгледала задълбочено теорията за финансово икономическа оценка, системите, моделите, механизмите и инструментите за финансово инвестиране. Важно е, че прави сериозен опит чрез адаптация на два добре познати модела от европейската практика, DALY и TYTA да предложи методика за оценка въздействието на инвестициите на фонд „Условия на труд” в предприятията и да се опита да я апробира. Именно този опит в преследване на поставената цел разкрива нейният изследователски потенциал. Независимо от тази оценка прегледът на работата разкрива и някои аспекти които би могло да се подобрят:

- Въпреки, че в увода на дисертацията е разгледана актуалността на проблема, тя не е отразена така прецизно както е посочена на стр. 4 в автореферата.
- **Относно първа глава** - „Европейски и български норми, политики и институции за осигуряване на безопасни и здравословни условия на труд”. Съдържанието е разработено в три основни теми. Най-общо изискването за придобиване на образователна и научна степен „доктор” е авторът да докаже, че е достатъчно образован по предмета на докторския труд и в него да докаже своя потенциал за научно изследване по темата. След като е прието, че предмета е финансовата икономическа оценка на въздействието на публичните инвестиции върху условията на труд, то би трябвало в темите да се засегне теорията свързана с този предмет. Но, добро впечатление прави, че в главата са проучени и систематизирани основните политики и нормативи за безопасни и здравословни условия на труд в Европейския съюз и в България. Така също е разкрита структурата и функциите на Фонд „Условия на труд“.

Справедливо е да се отбележи, че в текста има определени неточности, като за източника не е посочена конкретната страница/и и др. Така също има отнасяния към приложения в работата без да се уточнява конкретиката, което е предпоставка за аксиоматични твърдения.

Правилно авторката посочва, че Международна асоциация по социално осигуряване (МАСО) е разработила методика за изчисляване на разходите и ползите от инвестиции в областта на здравословните и безопасни условия на труд в дружествата, но в цялостната работа на кандидатката не става ясно в какво се изразява адаптацията на тази методика.

Така също правилно авторката посочва, че най-важни нормативни актове и политики, според степента на тяхната всеобхватност са Конвенциите на Международната организация на труда (МОТ). Но, съдържанието в главата през призмата на авторската ориентация би се подобрило, ако се посочат някои аспекти на Програма 2030 на ООН, Програма 2030 на ЕС, Програма България 2030 (стратегически

цели: ускорено икономическо развитие; демографски подем; намаляване на неравенствата решение -п-е № 33 на МС, от 20.01.2020) и от План за възстановяване и развитие (МС 14.10.2021) засягащи индикаторите за здравословни и безопасни условия на труд.

По принцип изводите от първа глава трябва да са свързани с необходимата теория по темата и с това кои подходи, стратегии и концепции докторантката счита че са полезни за нейното изследване. Според мен в резултат на направения от докторантката преглед на нормативни актове и политики изводите за първа глава в автореферата са посочени коректно. Но, в изводите в самата дисертация има някои допълнения, които в определена степен са неточни и са по-скоро излишни.

Въпреки горепосочените бележки, съдържанието в първа глава, както и част от използваната литература дават основание, да се приеме, че докторантката в не малка степен се е справила от образователна гледна точка с литературата засягаща безопасни и здравословни условия на труд.

- **Относно втора глава** – „Разработване на методика за финансово-икономическа оценка на инвестициите на Фонд „Условия на труд” в предприятията”.

Съдържанието е изложено в три точки. Добро впечатление прави факта, че докторантката се е съобразила с препоръките направени на вътрешното обсъждане. Въпреки това съдържанието на главата не е балансирано /първа точка е с 10 страници, втора с 2 страници, трета с 17 страници/.

В първа точка при изясняване на методологичните основи кандидатката се фокусира върху акценти на два достатъчно добре познати модела от европейската практика, DALY и TYTA. Но, справедливо е да се посочи, че нито единия нито другия осигурява изчисляване на ефективността на инвестициите и тяхната оценка. Защото, модела DALY най-общо предлага методология за изчисляване тежестта на заболяванията, а модела TYTA позволява да се анализират и оценят определени икономически ефекти на работната среда. Добре е да се прави разлика между ефект и ефективност и да се знае, че най-общо социалноикономическата ефективност е функция от: производствена и технологична ефективност; социална ефективност; пазарна ефективност; финансова ефективност; инвестиционна и експлоатационна ефективност.

Във втора точка методиката за емпиричното изследване не е формулирана. Посочени са твърдения, които не изясняват каква е методиката. Опит за разясняване и прилагане на методика е направен в трета точка, която е с най-висока тежест в главата. Посочват се два етапа на работа: Обща характеристика на разходите за ФУТ; Измерване ефективността на изразходваните средства.

На фиг. 1 е схематично представена методиката. От схемата се вижда, че наименованието на първия етап е заменено с „Анализ на ключови показатели, характеризиращи разходите на ФУТ”, като и за двата етапа са посочени индикатори за анализ и стъпки на анализа.

За първия и втория етап авторката е посочила по три индикатора за анализ с по 5 стъпки на анализа. Според мен някои от индикаторите за анализ трябва да са по-конкретно разяснени. Например в първия етап за индикатора „брой на рисковите фактори за отстраняване” не става ясно кои са основните рискови фактори за здравословни и безопасни условия на труд.

През втория етап „измерване ефективността на изразходваните средства” такова измерване реално не е направено. По скоро се предоставя възможност да се измерва ефекта на въздействието на публични инвестиции на ФУТ чрез намаляване на трудовите злополуки в предприятията и намаляване на загубените календарни дни,

както и чрез спестяване на средства от болничните дни за временната неработоспособност на засегнатите работници. Т.е. в заглавието на втория етап „ефективността” трябва да се замени с „ефекта”. Други препоръки относно понятията ефективност и ефект бяха дадени при вътрешното обсъждане.

В изводите посочени в автореферата и в дисертацията за втора глава има определени несъответствия. Предвид горепосоченото според мен коректен е само основния извод посочен в автореферата.

- **Относно трета глава** – „ Резултати от приложението на методиката за оценка на ефективността на преките инвестиции на фонд „Условия на труда” в предприятията”. Съдържанието е изложено в две точки.

В първа точка се прави преглед на финансираните от ФУТ предприятия. Тук авторката посочва сумите, отпуснати от ФУТ за всички години от изследвания период и за всяка една година поотделно; броят на работниците, за които се отнасят подобрените условия на труд; броят на рисковите фактори, които са били отстранени. Посочени са инвестициите на ФУТ през индикаторите трудова злополука и загубени календарни дни. Очертана е положителната тенденция между сумите, отпуснати от ФУТ и сумите, изплатени от НОИ за кратковременни обезщетения, т.е. колкото по-големи са сумите от ФУТ, толкова по-малки суми се отпускат от НОИ за изгубени календарни дни. Изследвани са предприятията, които Фонд „Условия на труд“ е финансирал в периода 2008-2018.

Във втора точка се прави характеристика на финансираните на ФУТ и на ефекта на изразходваните средства. Според мен резултатите не са пряко следствие от предложената във втора глава методика. По-скоро методиката би могла да се препоръча за подобряване на резултатите.

- **Относно заключението:** Считам, че посоченото от кандидатката за ОНС „доктор” изречение „Настоящото изследване е изключително актуално, предвид изразходването на публични средства и засилващият се обществен интерес, свързан с резултатите от направените инвестиции на тези средства в условията на труд в отделни компании” не трябва да е в заключението. Бих могъл да приема, че в не малка степен заключението посочено в автореферата е коректно. Би могло точно такава да бъде заключението и в самата дисертация.

5. Приноси на дисертационния труд

Изследователските усилия на кандидатката се очертаят в направления, които отразяват и обосновават следните научни и научно-приложни приноси:

- Систематизирани са основните политики и нормативи за безопасни и здравословни условия на труд в Европейския съюз и в България.

- Разработена е методика за **оценка на въздействието на** инвестициите на ФУТ върху броя на злополуките и са обосновани общите изисквания за прилагане на методиката в български предприятия.

- Проучен е ефектът от въздействието на публичните инвестиции в 322 предприятия на територията на страната, които в периода от 2008 г. до 2018 г. са получили инвестиции от Фонд „Условия на труд“ за свои проекти за безопасни и здравословни условия на труд.

Според мен горепосочените приноси водят до полезно увеличаване на знанията по разглежданата проблематика. Увеличаването се изразява в зависимости и интервенции, които биха могли да доведат до положителна промяна в дейността на изследваните предприятия.

6. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Кандидатката за образователната и научна степен „доктор“ участва с три публикации, заглавията на които кореспондират с дисертационния труд.

- Dyankova, Sv. Standards for occupational health and safety. – In: Collective Scientific Book of Faculty of Economics, ”St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo Annual Conference, dedicated to the 25th anniversary of the Faculty establishment, held on 28–29.09.2017 in Arbanassi, Veliko Tarnovo, titled: Development of the Bulgarian and European economies – challenges and opportunities, Vol. 1, Veliko Tarnovo: University publishing house, 2018, ISSN 2603-4093, pp. 226-230;
- Дянкова, Св. Условията на труд – управленски и икономически фактор в предприятията. Социално-икономически анализи, т. 12, бр. 1, 2020, с. 113-121, ISSN: 2367-9379;
- Dyankova, Sv. Analysis and evaluation of best practices in the European Union and Bulgaria on health and safety labor conditions. Международният научен журнал «Научные горизонты», № 3(43), 2021, pp. 23-32, ISSN 2587-618X,

Не мога да дам оценка на съдържанието на горепосочените публикации, тъй-като не са ми представени. Очевидно прозира умението на кандидатката да работи самостоятелно по темата но добре би било да развива уменията си да работи и в екип.

7. Образователна и преподавателска дейност на докторанта.

Не ми е предоставена информация за такава дейност на докторантката.

8. Оценка на автореферата

Съдържанието на автореферата дава основна представа за научната стойност на дисертационния труд. Може би в него е предозиран оценъчния характер за труда. Бележките по автореферата са подобни както за докторския труд. Би могло да се направят и някои други бележки засягащи по-прецизно съответствие на съдържанието с това от дисертационния труд.

Авторефератът е разработен в обем от 42 страници, което е съобразено с изискванията.

9. Мнения, препоръки и бележки

Кандидатката за ОНС „доктор“ оперира по изключително сложни с многоаспектен характер проблеми засягащи оценка на въздействието на инвестициите за здравословни и безопасни условия върху дейността на предприятията и естествено за всеки млад учен това води до някои неточности и пропуски. Изследването на възможностите за формиране и прилагане на методика за оценка на ефективността на преките инвестиции и на нейната апробация може да затрудни дори най-видни учени в тази област. Особено, като се отчете, че днес светът се намира в състояние на сериозни опити за трансформация в условия на икономически, духовни и здравословни кризи. В тази връзка освен горепосочените бележки с оглед бъдещата работа на докторантката имам следните препоръки и критични бележки:

- Структурата на дисертацията би могла да следва по-прецизно изпълнението на задачите свързани с постигане на целта и доказване на хипотезата. Така също методиката на изследването в т. 2.1. трябва да е ясна и конкретна.
- Препоръчвам по-задълбочени знания свързани с теорията на финансите и конкретно със системите и моделите за финансово-икономически оценки и тяхното управление.
- За бъдещите изследвания свързани с темата ще е полезно по-задълбочено да се разкрият алгоритмите и процесните иновации свързани с подобряване условията на труд и постигане на балансиран ползи в релацията „бизнес-общество-природа”.

Бъдещите научни изследвания биха спечелили, ако усилията за формиране и прилагане на конкретна методика за подобряване условията на труд се съобразят с *иновационно ориентираната пазарна икономика*, базирана на навлизането на изкуствения интелект, на глобализация на бизнеса, на все по-динамично развитие на международната конкуренция, на телекомуникациите, на Интернет и на все по-висока сложност, неопределеност и динамика на социално-икономическата среда.

Новата епоха обуславя необходимостта да се преосмислят възгледите за управление качеството засягащо здравословните и безопасни условия на труд. Това засяга промени на предприемачески и иновационни структури, при входящите ресурси, при трансформиращите процеси, при разработването и използването на изкуствен интелект, индустрия 4.0, кръговата икономика, съвременните стандарти, като GS1 и сериозни промени на условията на труд при логистичните и търговски процеси.

Препоръчвам по време на защитата кандидатката за ОНС „доктор“ да отговори на въпросите:

- Кои са основните предпоставки и рискови фактори свързани с подобряване условията на труд в предприятията?
- Кои са показателите за подобряване качеството на условията на труд?
- Кои са основните проблеми и бариери за ефективно прилагане на публичните инвестиции в българските предприятия ?
- Как се оценяват възможностите за прилагане на предложената методика от дисертационния труд в изследваните предприятия по скала от 1 до 10, където 1 е най-ниска оценката? Каква най-общо е оценка на възможностите за прилагане на тази методика?
- Може ли след като предприятията се различават по своя предмет на дейност, по своя предприемачески, иновационен и финансов потенциал да се разработи унифицирана методика и технология за оценка на въздействието на публичните инвестиции върху тяхната дейност?

10. Заключение.

Докторският труд е посветен на важен за икономическата и управленческа теория и практика проблем и притежава научни приноси. Независимо от направените бележки и препоръки, дисертационният труд има характер на научно-приложно изследване. Горепосочените констатации в рецензията и изследователски потенциал на кандидатката ми дават основание **да препоръчам на почитаемото Научно жури**, в съответствие с изискванията на ЗРАСРБ, ППЗРАСРБ и Правилника на ИИИ при успешна защита на дисертационния труд с коректни отговори на поставените въпроси, **да присъдят на Светлана Георгиева Дянкова образователната и научна степен „доктор“** по докторска програма „Икономика и управление“ в научна област 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.8. „Икономика“.

Дата: 10.11.21г.

Рецензент:
проф. д.ик.н. Б. Хаджиев